ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XLI, 7 SECTIO G 1994

Katedra Postępowania Karnego
Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu w Mińsku

Walentina N. BIBIŁO

Uregulowania prawne działalności sądu

Regulations by Law Concerning the Activity of the Court

Państwo prawa charakteryzuje się nie tylko panowaniem prawa, ale także należytą organizacją samego systemu władzy państwowej, która zdolna jest poprzez swoje organy realizować państwowe funkcje.

Funkcje organów władzy nie są same w sobie jurydyczne. Jeśli jednak ustawa nakłada na odpowiednie organy wypełnianie tych lub innych funkcji, to one stają się kompetentne do ich realizowania. Kompetencje organu państwowego stają się jurydycznym wyrazem jego funkcji. Przyznane organom państwowym kompetencje, jak również postawienie przed nimi wymagań należytego zorganizowania pracy, jest jedną z najważniejszych przesłanek efektywnego wykorzystania wszystkich możliwości państwa w kierowaniu procesami socjalnymi.

U podstaw określenia kompetencji organu państwowego powinna tkwić idea podziału władz państwowych, którą należy rozumieć jako utrwaloną w normatywno-prawnych aktach niezależność władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej. Można mówić o tym podziale jedynie w aspekcie ogólnej zasady, którą koniecznie należy się kierować w związku z utworzeniem systemu organów państwowych i określeniem ich kompetencji. W konstytucjach współczesnych państw chyba nie należy utrwalać podziału władz w postaci odrębnej normy (zasady). Na szczeblu konstytucyjnego uregulowania władzy państwowej idea samoistnego istnienia władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej powinna snuć się niewidzialną nicią przez wszystkie normy ustawy zasadniczej. To nie oznacza, że samo pojęcie „władza ustawodawcza", „władza wykonawcza", „władza sądowa" powinny zostać odrzucone. Przeciwnie, w konstytucji należy podkreślić, do jakich organów państwowych należą dane rodzaje władzy państwowej, w ramach jakich funkcji organów państwo-

wych są one realizowane. Trzeba mieć na uwadze, że w odróżnieniu od władzy ustawodawczej i wykonawczej, zmieniających swoje zadania w zależności od specyfiki ustroju państwowego, władza sądowa jest bardziej stabilna. Sąd, będąc arbitrem w sporach prawnych, zawsze ma do czynienia z konkretnymi interesami ludzi. On przyczynia się do szczególnej trwałości stosunków socjalnych i umacnia panowanie prawa. W tym sensie sąd związany jest tylko prawem i zajmuje niezależną w państwie pozycję. Jedynie nadanie prawu formy ustawy pociąga za sobą stopniowe włączenie się państwowego pierwiastka do funkcjonowania czynności sądu. Dążąc do tego, aby stać się władzą, sąd posługuje się przymusem państwowym, którego jedną funkcją jest ochrona prawa.

Równolegle z sądami państwowymi istnieją i sądy społeczne, wobec których przyjęła się nazwa sądy koleżeńskie. Mimo że ich ilość nieuchronnie się zmniejsza, to jednak jako samo zjawisko one wciąż funkcjonują. W związku z tym aktualne staje się zagadnienie, jakie miejsce te sądy zajmują w społeczeństwie.

W odróżnieniu od sądów państwowych miejscem społecznych sądów powinna być sfera cywilnego społeczeństwa, nie zaś sfera państwowa. Organy władzy państwowej nie są uprawnione do wydawania normatywno-prawnych aktów regulujących tryb ich organizowania i działalności. W państwie prawa, w którym istnieje duży obszar dla realizacji indywidualnych swobód człowieka, ta lub inna wspólnota ludzi tworzących kolektyw nie może nie posiadać prawa do wypracowania takich norm zachowania, które byłyby autorytatywne właśnie dla tychże ludzi. Lokalne lub korporacyjne regulowanie stosunków społecznych zdolne jest do wykazania twórczego oddziaływania na rozwój całego systemu prawnego. Lokalne lub korporacyjne normy prawne posiadają swoje specyficzne cechy. One mają ograniczoną sferę oddziaływania, konkretyzują i modernizują ogólne normy prawne z uwzględnieniem miejscowych warunków, regulują taki zespół społecznych stosunków, który nie uzyskał ogólnopaństwowej wagi. Akty, które cechuje taki autonomiczny charakter, nie potrzebują zatwierdzenia lub aprobaty organów państwowych, lecz niezależnie regulują krąg zagadnień, specyficznych dla danego kolektywu.

Podstawową cechą takich aktów jest ich akceptacja przez jakąś wspólnotę i ich wpływ na tę wspólnotę. Jednakże, aby kolektyw mógł zaakceptować takie lokalne korporacyjne akty prawne dotyczące sądów społecznych, konieczne jest posiadanie wstępnego zezwolenia ze strony organu ustawodawczego. To zezwolenie powinno być koniecznie zawarte w ogólnopaństwowym normatywnoprawnym akcie w postaci określonych kierunków zdecentralizowanego regulowania prawnego w ogóle. W przeciwnym przypadku istniałoby niebezpieczeństwo, że dany zespół ludzi przekroczy swoją kompetencję i wprowadzi takie normy prawa, jakie

z natury rzeczy podlegają zcentralizowanemu uregulowaniu, do którego zadań należy umacnianie lub osiągnięcie pożądanych poczynań podmiotów i określenie punktów oparcia dla tych ogólnopaństwowych decyzji. Przedmiotem zdecentralizowanej regulacji prawnej jest obszar pomiędzy tymi biegunami.

Zdecentralizowane regulowanie prawne ściśle podlega uregulowaniu ustawowemu. Właśnie dlatego nie tylko w procesie tworzenia lokalnych, korporacyjnych norm, lecz także w trakcie ich stosowania obowiązuje przestrzeganie ustawy. W przypadku jej naruszenia osoba zainteresowana może zwrócić się o pomoc do organu państwowego. Jednakże systemy normatywne, oparte na zasadzie zdolności i formalnej równości, obowiązujące w ramach określonej społecznej struktury, jak również zwyczajów prawnych, które samorzutnie kształtują się w społeczeństwie, niezależnie od państwa, nie są chronione za pomocą przymusu państwowego.

Współczesne sądy społeczne, posiadające na wpół państwowy charakter, będą stopniowo obumierać razem z wypaczeniami państwa nieprawnego. Ich miejsce zajmą sądy społeczne, które przenoszą się do sfery cywilnego społeczeństwa. Umocnienie państwa prawnego, twórcza aktywność jednostki doprowadza z jednej strony, do podwyższenia autorytetu sądów, z drugiej zaś strony, do utworzenia istotnie społecznych struktur.

Realizując władzę każdy organ państwowy wykonuje przysługujące mu funkcje, „sąd utworzony został w celu urzeczywistnienia wymiaru sprawiedliwości, której rola w społeczeństwie zależy od historycznych, ekonomicznych, socjalnych, politycznych i jurydycznych warunków, w jakich przebiega działalność sądowa. Charakter ustroju społecznego, jego cel i ideały — oto główny czynnik określający autentyczną wartość sądu. Jurydyczny wyraz doniosłości wymiaru sprawiedliwości w państwie został ujęty w systemie sądu, którego podstawę stanowi socjalny status, uwarunkowany produkcyjną i duchową kulturą społeczeństwa. Normy prawa utrwalone w ustawodawstwie zafiksowują jedynie osiągnięty poziom rozwoju. One określają legalne granice interwencji sądu w zakresie rozwiązywania konfliktów, wynikających pomiędzy ludźmi.

Uznane zostało, że status prawny sądu zatwierdza się w ramach systemu resortowego, normatywnoprawnych aktów, wśród których jednym z podstawowych jest ustawa o ustroju sądów, której odrębne przepisy konkretyzowane są w całokształtcie normatywnoprawnych aktów, dotyczących kompletowania korpusu sędziowskiego.

Rozproszenie informacji prawnej w różnych aktach normatywnoprawnych powoduje, że nadawanie im pełnej postaci łączy się, z jednej strony, z wymuszonym dublowaniem norm prawnych, co obciąża je konkurencyjnością, a z drugiej strony, pozostawia określoną próżnię praw-

ną, ponieważ nastawiona jest ona na regulowanie li tylko niektórych stron systemu stosunków społecznych, mających ogólny charakter. Tych wad nie będzie zawierał jednolity normatywnoprawny akt, w którym cały system społecznych stosunków, określających pozycję prawną sądu, znajdzie swój wyraz w ujęciu kompleksowym. Powinien on mieć nazwę: „Ustawa o statusie sądu". Tą nazwą należałoby preferować, chociaż w ustawodawstwie zakorzenia się nazwa „Ustawa o ustroju sądu". W porównaniu z pojęciem statusu sądu, które wśród kategorii prawnych jest najbardziej szerokie, pojęcie „ustrój sądowy" w etymologicznym sensie jest węższe, ponieważ zakłada odpowiedź tylko na jedno ogólne pytanie: jak zorganizować sąd. Nieprzypadkowo poza granicami ustawy o ustroju sądu tradycyjnie pozostaje system takich ważnych problemów, jak odpowiedzialność za okazanie braku szacunku dla sądu, dobór i rozmieszczenie kadr sędziowskich, podwyższenie kwalifikacji i ocena sędziów, ich nietykalności, itd. Wydanie ustawy kompleksowej o statusie sądu pozwoli na rezygnację z licznych normatywnoprawnych aktów w konsekwencji nieuchronnie także niektórych drugorzędnych. Określając kompetencję sądów, zaliczanych do systemu sądowego powoduje, że państwo tym samym przeprowadza „podział pracy" pomiędzy nimi, ważne jest, żeby sądy w miarę możliwości, miały stabilną kompetencję. Nie oznacza to oczywiście, że ich kompetencja nie powinna ulegać zmianie w ciągu długiego czasu. Mechanizm realizacji funkcji wymiaru sprawiedliwości powinien być sprężysty, zdolny do reagowania na zmieniające się stosunki społeczne.

Sąd realizuje swoją kompetencję, w ciągu całej swojej działalności, niezależnie od tego, czy jest ona uregulowana normami prawa czy innymi normami socjalnymi. Normy prawne, rzecz jasna, tworzą podstawy działalności sądu, organizują realizację funkcji wymiaru sprawiedliwości, nadają jej określony kierunek. Ale one same nie wystarczają, aby ją wyrazić. W systemie socjalnej regulacji wymiaru sprawiedliwości szczególnie ważną rolę odgrywają normy moralne, które prezentują się jako określony system normatywnych nakazów, wyrażających w formie specyficznej interesy i potrzeby społeczeństwa, grup ludzi jednostek.

Ze względu na swój charakter normy moralne nie są jednoznaczne. Jedne z nich mocno zakorzeniły się w świadomości ludzi i stały się ich motywem postępowania, inne tylko rodzą się, jeszcze inne przemijają, i wreszcie są i takie, które wprawdzie odzwierciedlają praktykę moralną, ale dla ich rozwoju nie ma już socjalnej podstawy. Jednakże znaczenie norm moralnych w działalności sędziego zależy od wielu czynników, w tym od jego wieku, stażu pracy. Zostało ustalone, jako prawidłowość, że im większe doświadczenie ma sędzia, to tym bardziej kieruje się normami moralnymi.

Ze względu na formę jej przejawów działalność sądowa jest jednolita, prawne i nieprawne jej strony przeplatają się ze sobą. Jeżeli jednak strona prawna występuje w działalności sądu bardziej widocznie, plastycznie, to powstaje iluzja, że kompetencje sądu rozpościera się tylko na tę część jego działalności, która jest uregulowana prawnie. W rzeczywistości sąd realizuje swoją kompetencję i wówczas, gdy na równi z normami prawa posługuje się on także normami socjologicznymi. Kształtowanie państwa prawa presumuje przyznanie władzy sądowej roli prawotwórczej, zaś praktyce sądowej charakteru źródła prawa. Sędzia jest obowiązany kierować się prawem. I to znajduje swoje odbicie w formie prawa. Państwo dąży do związania sędziego ustawą, po to, aby wykluczyć możliwość samowoli sędziowskiej i w wyniku ostatecznym określić granice kompetencji władzy sądowej. Ustawowe określenie granic kompetencji sądu uzależnia rozwój prawa. Ale jeżeli to jest pożądane dla prawa karnego w sensie zagwarantowania mu stabilności, czy też dla rozwoju prawa cywilnego, a także procesowych gałęzi prawa, to droga taka jest spowolniona.

Rola państwa w stosunku do prawa jest jawnie konserwatywna. Państwo powinno strzec prawa. Realnie możliwa jest reforma ustawodawstwa, lecz nie reforma prawa. Kierunek ustawodawstwa może się okresowo zmieniać. Chociaż wszelkie przemiany społeczne ożywiają działalność usługową, to jednak wstrząsają całym organizmem społecznym. Dlatego od państwa zależy czy zaufać sądowi i powierzyć mu realizować wymiar sprawiedliwości za pośrednictwem prawa w warunkach pojawienia się przypadków ujawniających sprzeczności pomiędzy występującymi realiami a obowiązującą ustawą.

Realizując wymiar sprawiedliwości, sąd wykorzystuje także kazuistyczną formę prawa, która w odróżnieniu od ustawy dopuszcza stosowanie ogólnej zasady do poszczególnego przypadku, w oparciu o własne uznanie sądu, lecz w granicach praktyki sądowej. Norma prawna ukształtowana przez praktykę nie ma jednak tego autorytetu, który cechuje normy ustawodawcze. Jest ona nietrwała. Można ją zmienić lub odrzucić w związku z rozpatrzeniem nowej sprawy.

Autorytet sądu w państwie zależy w znacznej mierze od tego, w jakim składzie sąd jest kompetentny działać. Reforma ustawodawcza z końca lat pięćdziesiątych i początku lat sześćdziesiątych, która miała miejsce w ZSRR, przejęła podstawowe założenia reformy sądowej z początku lat dwudziestych. Większość spraw karnych i cywilnych rozpatrywana była przy udziale ławników ludowych. W ciągu swojego obowiązywania, instytucja ławników ludowych była, w tej czy innej mierze, oceniona krytycznie. Stopniowo zaczęło się kształtować zapatrywanie, że ona wyczer-

pała swoje możliwości i powinna być zastąpiona przez sąd przysięgłych. W rezultacie ta idea zaczęła zdobywać określone oparcie w odpowiednich aktach prawnonormatywnych. Niewykluczone jednocześnie, że działalność sądów przysięgłych otworzy jednak duży obszar dla niepraworządnych aktów sądowych, stanie się swego rodzaju ścieżką, wykorzystywaną po to, aby uniknąć odpowiedzialności prawnej. Wszak sędziowie przysięgli będą się kierowali nie tyle prawem, ile moralnymi zasadami, będą brali za punkt wyjściowy socjalną (zrównującą) sprawiedliwość. Jest to niebezpieczne w tym sensie, że znaczną część ustawodawstwa nie wzbudza w człowieku zaufania, skompromitowała się w oczach społeczeństwa.

Można mieć wątpliwości, czy doradcze słowo sędziego adresowane do ławy przysięgłych będzie zobowiązywało, skoro ze względu na swój kierunek, swój charakter będzie ono bądź niezbyt zrozumiałe, bądź też uważane za tendencyjne. W określonym stopniu może przeciwdziałać nihilizmowi sędziów przysięgłych przemówienie prokuratora w ramach wystąpień sądowych, jednakże pod warunkiem, gdy w sensie strukturalnym będzie ono zawierać cechę państwową inkryminowanego czynu. Funkcja oskarżenia państwowego nie będzie realizowana w pełni, jeżeli prokurator nie przekona sądu o tym, że czyn zarzucany oskarżonemu, uznany został przez państwo za niebezpieczny społecznie i dlatego w kodeksie karnym przewidziany jest jako przestępstwo, tzn. powinien uzasadnić konieczność istnienia w ustawodawstwie karnym normy, według której zostało zakwalifikowane jego popełnienie.

Autorytet sądu zależy więc od tego, co prezentuje sobą sędzia, poprzez swoją osobowość. Co najmniej dwa aspekty w osobowości sędziów zasługują na uwagę ustawodawcy: intelektualny i moralny. Intelektualne walory sędziów (znajomość prawa, biegłość i jego stosowanie) można wypracować poprzez udoskonalenie przygotowania kadr. Znacznie trudniejszą sprawą jest określenie ich poziomu moralnego. Tymczasem rzeczą niemożliwą jest zagwarantowanie bezstronności sądu, gdy ignoruje się poziom moralny sędziów.

SUMMARY

There are two kinds of courts: state courts and social courts. State courts operate in the domain of the state. Social courts operate in the domain of society. The activities of the two kinds of courts should not contradict each other.

The courts which are state agencies were appointed for administration of justice, under which their competence is manifested. The courts realize the substance of their competence in all their activities regardless of what social norms regulate it. Norms of the law form the grounds for the activities of the courts and determine their trends.

The courts are obliged to follow the law, which is reflected in the form of the law itself. The state tends to restrict the court by law. Formation of the rule of law presumes the law-making role of the court and grants the judicial decision the status of source of law. It must be noted, however, that a legal norm applied in judicial practice is not permanent. It can be changed (abrogated) while examining a new case.

The authority of the court in the state largely depends on the form in which citizens participate in implementing the function of administration of justice by the court. The court with a jury has many defects. More recognized is a broader body of lay judges who will exercise the task of judicial decisions together with professional judges.